

цінностей займає відповідну індивідуальну позицію. Ціннісні позиції змінюються в процесі міжособистої взаємодії і обміну цінностями. Цінності визначають стилі поведінки, стилі спілкування з колегами і клієнтами, рівень мотивованості, активність і багато ін.

Література

1. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл / Вопросы психологии. – 1989. – №1. – С. 92 – 99.
2. Бігун С. Критика теорії успішного працевлаштування молодого юриста. Кілька історій, які заперечують правила /Електронний ресурс. <http://bihun.in.ua/jushits/jurhit/article/318/>
3. Виханский О.С. Менеджмент : Учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – 3-е изд. – М. : Гардарики, 2003. – 528 с.
4. Вырковский А. Метропроходцы / А. Вырковский // Секрет фирмы. – 2004. – № 16 (55). – С. 68 – 70.
5. Карамушка Л. М. Сняданко І. І. Психологія організаційної культури (на матеріалі промислових підприємств): Навчальний посібник. – К. – Львів: Край, 2010. – С. 24.
6. Москальов М.В. Психологические детерминанты эффективного вхождения педагогических работников в организацию, как фактор предупреждения профессиональных кризисов / М. В. Москальов, А. С. Москальова // сб. тез III Междунар. науч.-практ. конф. «Перспективы и возможности психологи, бизнеса и социальной работы в современной Европе» (г. Рига, 24 – 25 мая 2012 г.); Балтийский и-тут психологии и менеджмента. – Рига, 2012. – С. 82 – 85.
7. Моргулец О. Б. Менеджмент у сфері послуг / Навчальний посібник – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 384 с. – ISBN 978-611-01-0304-6.
8. Осипова М. М. Кадровый менеджмент. Этапы успешного вхождения нового человека в организацию / М. М. Осипова. – Режим электронного доступа: <http://www.psyhealth.ru/article18.php>.
9. Осовська Г. В. Основи менеджменту. Практикум: Навч. посібник / Г. В. Осовська, Ш. В. Копитова. – К.: Кондор, 2009. – 581 с.

Рецензенти:

Сергеенкова О.П. – д. псих. н., проф.,
Брюховецька О.В. – к. псих. н., доцент.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2013 р.

УДК 159.923.2: 37.048.4–057.87

Л. В. Помиткіна

ОСОБЛИВОСТІ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ СТРАТЕГІЧНОГО ЖИТТЄВОГО РІШЕННЯ З ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Розглядаються основні підходи до визначення готовності особистості до прийняття рішень, обґрунтовані компоненти особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. Проаналізовано результати емпіричного дослідження особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення.

Ключові слова: готовність, особистісна готовність, прийняття стратегічного життєвого рішення, професійне самовизначення студентів.

Рассматриваются основные подходы к определению готовности личности к принятию решений, обоснованы компоненты личностной готовности студентов к принятию стратегического жизненного решения о профессиональном самоопределении. Проанализованы результаты эмпирического исследования личностной готовности студентов к принятию стратегического жизненного решения о профессиональном самоопределении.

Ключевые слова: готовность, личностная готовность, принятие стратегического жизненного решения, профессиональное самоопределение студентов.

Examined the main approaches to readiness to decision making by personality, based components of personal readiness of students for making strategic life decisions on professional self-determination. Analyzed the results of an empirical study of personal readiness of students to the strategic life decisions on professional self-determination.

Keywords: readiness, personal readiness, making strategic life decisions, professional self-determination of students.

© Помиткіна Л. В., 2013

Постановка проблеми. Протягом усієї історії існування людства видатні вчені і мислителі висловлювали думку про вирішальне значення праці у житті людини. За А. Адлером, праця приносить почуття задоволення та самоповаги тільки тоді, коли вона корисна для інших. Л. С. Виготський констатує, що поза діяльністю людина не розвивається. Тадеуш В. Новацький вказує, що «праця є тим видом активності особистості, який охоплює дії, що слугують для задоволення матеріальних і духовних потреб людини» (Тадеуш В. Новацький, 2010). Професійна праця включає в себе діяльність, корисну для суспільства, а не лише просто до заняття, яке приносить прибуток. Отже, прийняття рішення щодо вибору професійної діяльності для молодої людини є одним з найважливіших і доленосних рішень у її житті.

Важливо зазначити, що професійне самовизначення молоді не завершується з вибором вищого навчального закладу та початком професійного навчання. Проблема прийняття рішення щодо обраної професії остаточно не розв'язана і може залишатися актуальною для студента усі п'ять років. Як показує практика, на перших курсах у студента може з'явитися розчарування з приводу навчання у ВУЗі, оскільки оцінювання за кредитно-модульною системою відрізняється від шкільного, що призводить до психологічного дискомфорту. Надалі, на старших курсах, у період написання диплому та проходження переддипломної практики, студенту знову необхідно приймати відповідальне рішення з приводу спеціалізації у конкретному професійному напрямі, що також призводить до певного напруження, а іноді – прострації. Отже, прийняття рішення студентом щодо професійного вибору є надзвичайно відповідальним, життєво значущим, пролонгованим у часі процесом, який вимагає кваліфікованих знань, практичних навичок і рішучих дій.

Проблема професійного самовизначення з різних аспектів висвітлена у працях багатьох вчених, таких як Е. Ф. Зеєр, Є. О. Климов, Н. С. Пряжников, Н. А. Побірченко, В. В. Рибалка, В. В. Синявський, В. О. Толочек, Б. О. Федоришин та ін. Вчені вказують, що вибір професії – одне з найважливіших стратегічних рішень у житті людини і складна комплексна проблема самовизначення.

Готовність особистості до професійної діяльності досліджували Г. О. Балл, О. О. Бодальов, О. Ф. Бондаренко, Л. М. Карамушка, О. В. Мушинська, Л. В. Нечаєва, В. В. Рибалка, Н. В. Чепелева та багато ін. Однак, незважаючи на актуальність професійного

самовизначення молоді, в науково-психологічній літературі недостатньо приділено уваги саме формуванню особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення щодо професійного самовизначення в умовах ВНЗ.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження основних компонентів особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення.

Основна частина. Успішність прийняття студентами стратегічного життєвого рішення щодо професійного самовизначення, безумовно, залежить від їх готовності до цього процесу. У психологічному словнику термін «готовність» розглядається в контексті «готовності до дії» і визначається як «стан мобілізації усіх психофізіологічних систем людини, що забезпечують ефективне виконання визначених дій». Психофізіологічну готовність вчені визначають як оптимальний стан здатності до певної діяльності, праці, котрий характеризує фізичний та психологічний розвиток людини (Большой психологический словарь, 2009). Отже, конкретний стан готовності до дії визначається узгодженням факторів, які характеризують різні рівні чи сторони готовності: фізіологічну підготовленість, необхідну нейродинамічну забезпеченість дії, психологічні умови готовності.

Слід зазначити, що у науково-психологічній літературі в основному поняття «готовність» найчастіше визначається як результат професійної підготовки. Так, К. К. Платонов вважав, що готовність до праці – це результат трудового виховання, професійного навчання і психологічної підготовки. Готовність до вправної поведінки в ситуаціях вибору Г. О. Балл розглядає як складник психологічної культури особи (Балл Г. О., 2005). В.В.Рибалка виділив п'ять основних компонентів готовності у діяльному вимірі особистості: потребнісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний (прийом, пошук, переробка інформації), цілеутворюючий (прийняття рішення), результативний (виконання рішення, досягнення результату діяльності), емоційно-почуттєвий (Помиткін Е. О., Рибалка В. В., 2010).

У працях Л. М. Карамушки представлені дослідження психологічної готовності до управління в системі освіти, яка складається із наступних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операціонального та особистісного. Готовність до здійснення стратегічних життєвих виборів пов'язується вченими з поняттям життєвої компетентності. І. Г. Єрмаков, В. В. Нечипоренко,

Д. О. Пузіков визначали, що життєва компетентність – здатність і готовність особистості свідомо та творчо окреслювати і здійснювати свій життєвий шлях у ході самостійного й ефективного вирішення різноманітних життєвих завдань, які постають перед нею (Єрмаков І. Г., 2011).

Готовність до побудови власного життєвого шляху визначають дослідники (Л. В. Сохань, В. М. Ямницький та ін.) у контексті життєтворчості – як особливу готовність особистості до духовно-практичної діяльності, спрямованої на свідоме й творче проектування та здійснення власного життя як індивідуально-особистісного життєвого проекту.

Досліджуючи в різних аспектах природу змісту і структури феномена готовності, усі автори однакові в тому, що вона виражає сутність спрямованості особистості на діяльність в єдності щонайменше трьох компонентів: мотиваційного (переконання, погляди, мотиви, установки на визначену поведінку), когнітивного (знання, уміння, навички) та операційного (результативного).

У науково-літературних джерелах аналізуються різні аспекти готовності студентів. Поняття «психологічна готовність» включає наявність у студентів відповідної психологічної установки на діяльність в ситуації вибору; мотивів, цілей і ціннісних орієнтацій; високого почуття відповідальності за виконання своїх професійних обов'язків; цілеспрямованості, активності й самостійності у прийнятті рішень. Особистісну готовність студентів вчені розглядають як сукупність психічної (психічні процеси і властивості особистості) і психологічної готовності до певної діяльності, а одним із основних критеріїв правильності прийнятого стратегічного рішення вважають обґрунтованість (Балл Г. О., 2005). Тому, розглядаючи локус контроль особистості, можна припустити, що екстернальні особистості свої стратегічні рішення будуть обґрунтовувати недостатньо (або, взагалі, не вірно).

Нажаль, досить рідко у психологічній літературі наводяться результати досліджень готовності студентів до прийняття рішень. А, як відомо, саме рішення в психології – формування мисленневих операцій, які знижують вихідну невизначеність проблемної ситуації взагалі, і в ситуації професійного самовизначення зокрема.

Наведений матеріал дозволяє нам розглядати особистісну готовність до прийняття стратегічного життєвого рішення як складне ієрархізоване структурне утворення, що складається із ціннісно-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, цілеутворюючого та

операціонального компонентів і забезпечує здатність особистості до успішного професійного самовизначення.

У здійсненому теоретико-емпіричному дослідженні ми ставили за мету встановити рівень особистісної готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. Для цього було проведено емпіричне дослідження студентів I – III курсів Національного авіаційного університету, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова та Київського інституту бізнесу і технологій.

Для визначення показників ціннісно-мотиваційного компоненту готовності студентів ми використали морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) (В. Ф. Сопов, Л. В. Карпушина) та методику «Життєві завдання особистості» Т. М. Титаренко. За тестом МТЖЦ були досліджені термінальні цінності, а саме: розвиток себе, духовне задоволення, креативність, активні соціальні контакти, власний престиж, високе матеріальне становище, досягнення, збереження власної індивідуальності у таких життєвих сферах, як: професійне життя, освіта, сімейне життя, сфера громадської активності, захопленість, фізичної активності.

Дослідження показало, що для студентської молоді найбільшою цінністю (за рангом) є високе матеріальне становище, а на останньому місці – власний престиж, тобто завоювання свого визнання в суспільстві та відповідність певним соціальним вимогам. Це означає, що високе матеріальне становище для більшості студентів є фактором матеріального благополуччя як головного сенсу життя. Високі значення за цим показником у 26,5% студентів, а середні – у 64,7%, і лише у 8,8% молоді цей показник відповідає низькому рівню. Займати ж престижне місце в суспільстві прагнуть 67,6% студентів, однак їх показники на середньому рівні, тобто високої зацікавленості в цьому немає. На середньому рівні у студентів виявилися такі цінності як професійне життя та освіта, які у нашому випадку безпосередньо пов'язані з професійним самовизначенням. Середній ранг у цій сфері є характерною ознакою, оскільки професійне навчання для студентів – це їх провідна діяльність, яка займає досить велику частку часу, стає предметом роздумів, рефлексії.

Під час використання тесту «Життєві завдання особистості» ми спиралися на основний показник мотивації до навчання та професійної діяльності студентів. З метою виявлення значущості цього мотиву він порівнювався з такими як: досягнення влади та успіху; два життєвих завдання, які сприяють прийняттю стратегічних

життєвих рішень молодшої людини: суб'єктивна активність та життєва стратегія. Отримані показники мотивації студентів подані у табл. 1.

Наведені дані вказують на те, що студентська молодь у віці 19 – 20 років має досить високу мотивацію на досягнення влади та успіху (68,7%), але не має уявлень як цього досягати, оскільки показник мотивації до навчання та професійної діяльності дуже низький (26,0%). Цей факт підтверджує наші припущення про те, що студенти 1 – 3-го курсу не мають остаточної впевненості щодо професійного вибору та не володіють навичками професійного й особистісного зростання належним чином. Отже основне стратегічне життєве рішення щодо професійного самовизначення остаточно не прийняте і, відповідно стратегія досягнення ще не вибудована.

Таблиця 1.

Розподіл показників мотивації студентів

Шкали	Респонденти, %			Виразеність показників	
	Вис.зн.	Срд.зн.	Низ.зн.	Срд.зн., бали	%
Мотивація до навчання та професійної діяльності, мах 10 б.	33,3	5,5	61,1	2,6	26,0
Мотивація досягнення успіху, влади та визнання, мах 11 б.	16,7	22,2	61,1	7,56	68,7
Суб'єктивна активність, мах 10 б.	72,2	11,1	16,7	7,6	76,0
Життєва стратегія, мах 14 балів	16,7	50,0	33,3	4,4	31,2

Високі показники суб'єктивної активності свідчать про впевненість особистості в собі, віру у власні сили. Виразеність показника на 76,0% вказує на те, що студенти мають рівень суб'єктивної активності вищий за середній, що свідчить про довірливе ставлення до себе в реалізації планів на майбутнє. Однак, як вказують показники, їх активність спрямована не до конструктивного русла.

Показник життєвої стратегії (31,2%), який узагальнює вміння ставити життєві завдання, виділяти основні, обирати конструктивні засоби та критерії досягнення, приймати відповідальні стратегічні життєві рішення. Як видно з табл.1. високий показник стратегії виявлено лише у 16,7% студентів, середній – у 50,0%, низький – у 33,3% студентів. Це означає, що стратегічно, тобто «на все життя» вибирають професію лише невелика частка студентів (16,7%). Половина студентів (50,0%) вибирають, не усвідомлюючи «чому саме цю професію», та не надаючи перевагу основним професійним

цінностям. І, нарешті, 33,3% студентів не мислять стратегічно, на майбутнє, а задовольняються «сьогоднішнім днем» і не переймаються глибокими роздумами щодо професійного самовизначення. Зокрема, не було жодного студента, у якого цей показник досягав би максимального значення. Таким чином, дослідження ціннісно-мотиваційного компоненту готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення вказує на низький рівень його сформованості у студентів.

Для дослідження рівня інформаційно-пізнавального компоненту готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення ми використали метод професіографії. Ми передбачили, що ґрунтовна обізнаність з майбутньої професійної діяльності вказує на розвиненість інформаційно-пізнавального компоненту готовності. Нами був розроблений опитувальник «Готовність до професійного самовизначення», спрямований на діагностику знань студентів про особливості виконання майбутньої професійної діяльності, а саме: про мету, характеристику та предмет праці, професійно важливі якості, відповідність власних індивідуально-психологічних особливостей вимогам професії, різноманітні варіанти спеціалізації, перспективи професійного зростання, умови сучасного наймання та споріднені професії.

Аналіз відповідей студентів показав, що лише 18,5% із них мають високий рівень інформативності та знань щодо професійного спрямування, яке було ними обране. Це студенти, які чітко визначилися у своєму професійному спрямуванні, знають особливості майбутньої діяльності, впевнені, що їх індивідуально-психологічні властивості відповідають вимогам обраної професії, детально розрізняють напрями спеціалізації, шляхи досягнення професіоналізму тощо. Середній рівень обізнаності мають 42,3% студентів, низький рівень знань та інформації щодо своєї майбутньої професійної діяльності мають 60,8% студентів. Це означає, що більша половина студентів не знає і не прагне глибше пізнати специфіку спеціальності на якій навчається, оскільки відповіді майже на всі запитання виражаються в балах низьких та нижче середнього значення. Це може бути пов'язане зі вступом на цю спеціальність не за покликанням, а за вимушеними обставинами. Отже, інформаційно-пізнавальний компонент готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення – відповідає низькому рівню розвитку.

Цілеутворювальний компонент готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення ми досліджували за методикою Дж. Роттера «Рівень суб'єктивного контролю». За її допомогою можливо оцінити рівень суб'єктивного контролю над різноманітними ситуаціями, тобто визначити ступінь відповідальності людини за свої вчинки і своє життя, а отже і за прийняття рішень.

За шкалою загальної інтернальності респонденти отримали показник нижче середнього. Високий показник по цій шкалі відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значущими ситуаціями. Лише 31,0% студентів вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті було результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати і, отже, беруть на себе відповідальність за своє життя в цілому. Середній показник рівня суб'єктивного контролю виявлено лише у 15,2% студентів, що вказує на їх невизначеність у відповідальності за свої дії. Низький показник за шкалою мають більшість 53,8% студентів, що відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі студенти не бачать зв'язку між своїми діями та значущими подіями, які вони розглядають як результат випадку або дії інших людей.

Шкала інтернальності у сфері професійних відносин може характеризувати нашу вибірку з точки зору вміння налагоджувати стосунки в студентській спільноті та проектувати ці стосунки на майбутні взаємини на виробництві. Респонденти отримали показник рівня суб'єктивного контролю нижче середнього – 37,5%. Загалом значення цього показника розподілилося наступним чином: 41,5% студентів мають високу вираженість показника, 38,2% студентів мають середнє значення і лише 20,3% студентів мають низький рівень суб'єктивного контролю, тобто поводять себе як екстернали і не турбуються з приводу встановлення адекватних стосунків.

Отже, за показниками інтернальності у респондентів переважає низький та нижче середнього рівень суб'єктивного контролю, що за критерієм відповідальності вказує на низький рівень розвитку цілеутворювального компоненту готовності студентів.

Операціональний компонент готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення досліджувався за допомогою нарративного методу, який дає можливість оцінити міру обґрунтованості рішень. Як вказують психологи нарративний опис має особливі наслідки, що змінюють реальність не тільки теоретично або у власній картині світу, але й на

практиці (Мілютіна К. Л., 2012). Наратив має велику ефективність, оскільки у процесі написання відбувається усвідомлення подій, що може призвести до зміни реальних характеристик і вплинути на подальше життя особистості.

Студенти створювали свої тексти за спеціально розробленим нами алгоритмом, який включав наступні повідомлення про: мотиваційне (усвідомлення мети), наявність та вибір альтернатив, попереднє рішення, остаточне рішення та шляхи реалізації прийнятого рішення. Під час аналізу створених студентами текстових повідомлень ми спиралися на дихотомічну шкалу, одним полюсом якої є обґрунтованість рішення, іншим – невизначеність. Обґрунтованість оцінювалася за такими ознаками як логічність, послідовність, чіткість формулювання та змістовність.

У результаті аналізу створених студентами текстових повідомлень ми з'ясували, що: 18,3% студентів мають високий рівень обґрунтованості, 31,1% студентів – середній рівень, 50,6% студентів – низький рівень. Отже, дослідження операціонального компоненту готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення вказує на низький рівень розвитку цього компоненту.

Таким чином, аналіз результатів емпіричного дослідження готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення щодо професійного самовизначення за чотирма компонентами готовності показав: розвиток ціннісно-мотиваційного та інформаційно-пізнавального компонентів відповідає низькому рівню; розвиток цілеутворювального компоненту – рівню нижче середнього; розвиток операціонального компоненту – також низькому рівню.

У цілому ж результати емпіричного дослідження дають підставу констатувати переважання низького рівня готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення. Цей рівень характеризується відсутністю ціннісно-позитивного ставлення студента до обраного напрямку професійної діяльності, несформованістю мотивації до професійного самовдосконалення; відсутністю необхідних професійних знань; неусвідомленням мети професійного зростання та нездатністю обґрунтувати прийняте рішення.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження можна констатувати, що студентська молодь потребує допомоги щодо

розвитку готовності у прийнятті рішень з професійного самовизначення.

Висновки. Аналіз наукових джерел показав, що у загальному вигляді особистісна готовність до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення передбачає сформоване ціннісно-позитивне ставлення до певного напрямку професійної діяльності, наявність мотивації, наявність необхідних професійних знань, усвідомлення мети професійного зростання та обґрунтованість прийнятого рішення.

Аналіз результатів емпіричного дослідження готовності студентів до прийняття стратегічного життєвого рішення з професійного самовизначення за чотирма компонентами готовності засвідчив низький рівень розвитку ціннісно-мотиваційного, інформаційно-пізнавального та операціонального компонентів та недостатній рівень розвитку цілеутворювального компоненту, що складає несприятливі психологічні умови для прийняття відповідального доленосного рішення.

Розробка та впровадження програм розвитку особистісної готовності студентів до прийняття стратегічних життєвих рішень щодо професійного самовизначення забезпечить високий рівень обґрунтованості рішень, а ефективність прийнятого рішення дозволить уникнути невизначеності та розчарувань щодо обраної професії.

Література

1. Абульханова-Славська К. А. Стратегія життя. – М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. Соціальна психологія. – 2005. – № 1. – С. 3 – 13.
3. Большой психологический словарь. – 4-е изд. расширенное / Сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009. – 811 с.
4. Єрмаков І. Г., Нечипоренко В. В., Пузіков Д. О. Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості: Практико-зорієнтований посібник. – Запоріжжя: Вид-во Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. – 436 с.
5. Мілютіна К. Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі : монографія. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. – 298 с.

6. Мушинська О. В. Особливості структури психологічної готовності керівників економічних відділів до прийняття рішень в умовах ризику / Актуальні проблеми психології. – Т.7, вип. 24., 2007. – С. 208 – 215.

7. Розвиток психологічної готовності педагогів до творчої професійної діяльності: [наук.-метод. посіб.] / за наук. ред. Е. О. Помиткіна. – К.: Миколаїв, 2010. – 288 с.

8. Тадеуш В. Новацький. Людська праця. Аналіз поняття / Переклад з польської Юлії Родик. – Львів: Літопис, 2010. – 182 с.

Рецензенти:

Сисоєва С. О. – д. п. н., проф., член-кор. НАПН України,
Побірченко Н. А. – д. псих. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2013р.